

SOUČASNÉ POJETÍ SPIRITUALITY JAKO ZDROJ ÚVAH O UTVÁŘENÍ PROSOCIÁLNÍCH POSTOJŮ

Anežka Misauerová

Anotace: *Současné pojetí spirituality se odklání od sféry institucionalizovaného náboženského života. Důležitosti nabývají universální témata smyslnosti lidské existence a vnitřní prožitek vztahu k transcenci, v němž je již méně zdůrazňováno konkrétní náboženské vyznání. V tomto kontextu lze spiritualitu vnímat jako významný faktor ve struktuře lidské osobnosti, jehož základní východisko představuje prožitek vztahu. Ten je také bodem, v němž se spiritualita setkává s úvahami o utváření prosociálních postojů.*

Klíčová slova: *spiritualita, náboženství, prosociální postoje, potřeba smyslnosti, vztah, odpovědnost vůči životu, posvátnost života, sebepoznání.*

Key words: *spirituality, religion, prosocial attitudes, need of meaningfulness, relation, responsibility towards life, sacredness of life, self-recognition.*

„Nikdy neposkytujte dítěti možnost, aby se domnívalo, že cokoli na zemi může existovat izolovaně. Už od samého začátku mu dejte jasně najevo, že veškerý život je vztahem.“

A. Huxley, *Ostrov*

Současné pojetí spirituality

Snad v každém jazyce existují slova, která se, bez ohledu na poměrně častý výskyt v běžné komunikaci, vzpírají jednoduchému výkladu. Pojem spiritualita (z lat. spiritualitas – duchovní) do této skupiny bezesporu patří. Na obecné úrovni ho lze definovat jako „bezprostřední osobní prožívání vztahu k transcendentní skutečnosti“¹. V tomto vymezení si povšimněme zvláště termínu „prožívání“, který se pro spiritualitu v dnešním významu jeví jako klíčový.

Nejstarší kořeny pojmu spiritualita lze hledat v křesťanské teologii, kde souvisí s živo-

tem zakořeněným v Duchu svatém². Termín spiritualita z této oblasti vzešel, a tak se hojně setkáváme právě s definicemi, které do něj vnášejí charakteristický náboženský aspekt. Hana Babyrádová chápe spiritualitu jako „víru v božský princip zakládající náš lidský svět“³. S uvedenou definicí koresponduje užší pojetí spirituality⁴ – tzv. náboženská spiritualita. Tu můžeme definovat jako „prožitkové jádro náboženství“⁵ a odlišit tak spiritualitu křesťanskou, židovskou a další spirituality konkrétních náboženských skupin.

Pojem však může mít i širší významovou rovinu. Mluvíme zde o universálním (obec-

¹ Štampach 2006, s. 92.

² Jedna ze tří osob nejsvětější Trojice.

³ Babyrádová 2006, s. 23.

⁴ Křivohlavý 2006, s. 162.

⁵ Říčan 2006a, s. 122.

ném, nenáboženském) pojetí spirituality, které charakterizuje vnitřní prožitek vztahu k transcendenci, přičemž prožívanou transcendenci nemusí být nutně Bůh, ale např. rodina, manželství, láska⁶. Spiritualita je v tomto smyslu chápána jako universální rozměr života a všeobecné lidská kvalita, s níž souvisí například pojmy spirituální citlivost či spirituální inteligence⁷. Podle Thomase Moorea „se o spiritualitu jedná v každém pokusu proniknout k neviditelným faktorům v životě a v každé snaze o překročení osobních, konkrétních a konečných jednotlivostí tohoto světa“⁸.

Svébytný přístup ke spiritualitě se objevuje v tvorbě Anselma Grüna, který rozlišuje „spiritualitu shora“ a „spiritualitu zdola“. Spiritualitu shora vnímá Grün jako cestu vzhůru, vyzývající k cestě následování vznesených ideí; oproti tomu spiritualita zdola je cestou hlubšího sebezpoznání člověka, které se děje rozhovorem s myšlenkami a city, s nemocmi a problémy⁹. Ve své spiritualitě zdola se Grün blíží universálnímu, na náboženství nezávislému vnímání spirituality.

Širší pojetí spirituality zaměřené na prožitek vznikalo v těsném kontaktu s psychologii v průběhu 60. let minulého století. V souvislosti s vlnou tehdejšího odporu vůči institucionalizovanému náboženství vystoupili američtí duchovní „hledači“ s výstižným heslem „*I am not religious but I am spiritual*“¹⁰. Spiritualita začala být vnímána jako universální rozměr lidské existence, který je vlastní

všem lidem a tvoří rovinu, na níž se mohou symbolicky setkat i příslušníci různých náboženských vyznání. „*Velká část současných badatelů se přiklání k závěru, že spiritualita je základní a neodmyslitelná dispozice lidství, jež patří k charakteristickým znakům člověka*“¹¹.

Spiritualita a náboženství

Jak vnímat vztah spirituality a náboženství? Podle některých autorů je nutné oba pojmy odlišit, přestože jsou spolu významově úzce spjaty. Ve spiritualitě, jak ji chápeme dnes, bývá zdůrazňován především prvek osobní zkušenosti a prožitku, bez nutnosti vnějších znaků typických pro náboženství. Na druhou stranu se oba jevy vztahují k fenoménu posvátna¹².

Náboženství bývá ve srovnání se spiritualitou vnímáno spíše jako soubor konkrétních náboženských přesvědčení, rituálů, textů a dalších prvků. Toto běžně rozšířené pojetí se však může oprávněně jevit jako zúžené. V religionistice se setkáváme s širší definicí náboženství, např.: „*Náboženství je vztah člověka k transcendentní skutečnosti*“¹³.

V dalším textu odhlédneme od vazby spirituality a náboženství; stranou ponecháme i otázku, nakolik je pro spiritualitu náboženské vyjádření žádoucí či nezbytné. Budeme se opírat o nastíněné širší pojetí, které spiritualitu chápe jako součást psychického dění uvnitř lidské osobnosti a jako jeden z významných rozměrů života.

⁶ Reich 2000, Křivohlavý 2006.

⁷ „(...)intelligence, s jejíž pomocí řešíme problémy smyslu a hodnot; intelligence, díky které můžeme dát našim činům a našim životům širší, bohatší a smysluplnější kontext“ (Zohar; Marshall 2003, s. 12)

⁸ Moore 2007, s. 240.

⁹ Grün 2002.

¹⁰ „Náboženství ne, ale spiritualitu ano.“ Řičan 2007, s. 11.

¹¹ Volný, s. 26.

¹² Volný, s. 5-6.

¹³ Stampach 2008, s. 30.

Spiritualita v psychologickém výzkumu

Soudobé psychologické výzkumy se soustředí především na univerzální prvky spirituality, které nejsou vázány na jednotlivá vyznání ani na náboženskou terminologii. Ve snaze o lepší pochopení spirituality jsou vytvářeny dotazníky mapující její předpokládané složky. Jedním z jejích prvních autorů je Elkins¹⁴, který v *dotazníku spirituální orientace* (1988) uvádí tyto kategorie spirituality:

- **Transcendentální dimenze**, orientace založená zkušenostně, ideálně v podobě vrcholného prožitku
- **Osobní jistota smyslem života**, založená na autentickém hledání
- **Životní poslání, pocit odpovědnosti vůči životu**, „nalezení života skrze jeho ztrátu“
- **Zakoušená posvátnost celého života**, včetně prožitků považovaných běžně za „obyčejné“
- **Nezávislost na materiálních hodnotách**, jež nemohou uhasit „ontologickou žízeň“
- **Altruismus**, soucit, aktivní láska a touha po spravedlnosti pro celé lidstvo
- **Idealismus**, vizionářská oddanost myšlence zlepšení světa
- **Vědomí tragičnosti lidské existence**, dávající životu existenciální vážnost a zároveň paradoxně podporující radostné oceňování života
- **Ovoce spirituality**, zřetelný vliv zmíněných prožitků, postojů a přesvědčení na vztah k sobě, druhým, k přírodě a k tomu, co člověk považuje za to Nejvyšší, ať je to cokoli¹⁵

Je zřejmé, že spiritualita má v tomto pojetí výraznou existenciální dimenzi. Zdá se také, že na rozdíl od náboženství přímo neodpovídá na otázku přesných hodnotových orientací a kategoricky neříká, co je „správné nebo špatné“. Přesto v ní můžeme vypozařovat určité univerzální hodnotové tendence, např. již zmíněný altruismus, nezávislost na materiálních hodnotách a další.

Spiritualita, potřeba smyslu a jejich úloha ve struktuře lidské osobnosti

Spiritualita může hrát v celkové struktuře osobnosti, tedy i v utváření konkrétních postojů, významnou úlohu. Spolu s dalšími vyššími potřebami tvoří vrchol známé Maslowovy hierarchie potřeb, jejíž pointu lze (podle Pavla Říčana) vidět v tom, že pokud se vyšší potřeby jednou „dostanou ke slovu“, například prostřednictvím tzv. vrcholného prožitku, mohou převážit nad potřebami nižšími¹⁶. Takováto motivační síla je obvykle připisována silnému náboženskému či světonázorovému přesvědčení, které ovšem v našem kulturním a dobovém kontextu není tak obvyklé. Setkáváme se spíše s jemnějšími odstíny duchovního života, který ústí nejčastěji do základní lidské touhy najít pro svůj život smysl.

Významová vazba spirituality a smysluplnosti se ukazuje jako evidentní v publikaci *Psychologie smysluplnosti lidské existence* Jara Křivohlavého. Zde je spiritualita charakterizována jako „nejzazší cíl našich snah“ (ultimate concerns)¹⁷ – tedy jako bod, k němuž směřuje veškerá lidská aktivita. Nejzazší cíle lidských snah lze vnímat jako

¹⁴ Říčan 2006b, s. 119-131.

¹⁵ 2006b, s. 124.

¹⁶ Říčan 2006a, s. 131.

¹⁷ Křivohlavý 2006, s. 155.

cíle transcendentní, přesahující to, co je běžné či obvyklé. Tyto cíle vyjadřují lidskou touhu po sebepřesahu.

Kategorie sebetranscendence člověka je rozvedena v díle Victora Frankla. Podle něj vede redukcionismus (ve smyslu zúžení lidské osobnosti do biologické a psychologické dimenze) nutně k nežádoucí redukci a k přílišné objektivaci člověka. V případě lidské osobnosti je ve Franklově pojetí třeba přihlížet především k vyššímu, specificky lidskému rozměru. A ten je tvořen zaměřením se na něco nebo na někoho, „oddaností nějakému dílu, jemuž se člověk věnuje, nějakému člověku, jehož miluje, nebo Bohu, jemuž slouží“¹⁸. Podle Frankla tak spočívá podstata lidské existence v její sebetranscendenci.

Vztah jako základ spirituality

Franklova koncepce „vůle ke smyslu“ a současné pojetí spirituality se shodně orientují na kategorii vztahu, vztahování se k něčemu či někomu. U spirituality je tato orientace vyjádřena prožitkem vztahu k nejzazším cílům všech snah, k transcendenci; u Franklový vůle ke smyslu se jedná o oddanost, zaměřenost osobnosti k určitému poslání, člověku atp. Vztah samotný je v tomto kontextu třeba vnímat jako důležitou, běžný význam překračující kategorii – tak, jak je tomu především v díle *Já a Ty* rakouského filozofa spjatého se židovstvím – Martina Bubera.

Buberova filozofie je nazývána filozofií dialogu – a právě autentický (plně vnímající, respektující) dialog je podle Bubera

pro lidskou existenci klíčovou kvalitou. Ve svém nejznámějším díle *Já a Ty* odlišuje Buber dva základní způsoby vztahování se k druhému – způsob „Já-Ono“, kdy je druhý člověk předmětem mé zkušenosti a hraje tedy roli „objektu“; a způsob „Já-Ty“, kdy ho vnímám celostně – jako někoho, s kým se autenticky setkávám, koho plně vnímám a respektuji v jeho odlišnosti. V následující pasáži autor na symbolické rovině postiňuje rozdíl mezi těmito dvěma přístupy k druhému člověku: „Tomu, kdo říká ‚Ty‘, není předmětem žádné ‚něco‘. Neboť kde je něco, tam je i jiné ‚něco‘, každé Ono hraničí s nějakým jiným Ono-Ono existuje jen proto, že hraničí s jinými. Ale kde říkáme ‚ty‘, tam není žádné ‚něco‘. Ty nehraničí s ničím. Kdo říká ‚ty‘, nemá žádné něco, nemá nic. Ale ocitá se ve vztahu“¹⁹.

Dva základní přístupy „Já-Ty“ či „Já-Ono“ lze vztahovat na mezilidskou interakci (společenské patologie a tragédie typu holocaustu jsou charakterizovány právě redukcí lidské osoby na pouhé číslo, věc – „Ono“), stejně jako na vztah člověka k transcendenci (Bůh jako „věčné Ty“). Právě v dialogu, v rovině celostně vnímaného vztahu k „Ty“, lze tušit společné východisko pro hledání souvislostí mezi současným pojetím spirituality a prosociálními postoji.

Prosociální postoje v kontextu náboženských tradic a spirituality

Prosociální postoje lze definovat jako vnitřní motivační připravenost k chování, které charakterizují skutky a činy vykonané ve prospěch druhého²⁰. Prvek

¹⁸ Frankl 2006 s. 103.

¹⁹ Buber 2005, s. 38.

²⁰ Výrost; Slaměník 2008, s. 339.

prosociálních postojů je přítomen ve většině světových náboženských tradic a radikálně je vyjádřen například biblickým „miluj bližního svého jako sám sebe“²¹. S prosociálními postoji k druhým se setkáváme i v mimoevropských náboženských tradicích, jak ilustruje následující pasáž z Bhagavadgíty: „*Jeho srdce tkví ve Mně. A On vidí všechny tvory v sobě a sebe ve všech tvorech. (...) Kdo cítí radost a bolest druhých tak, jako by pociťoval radosti a bolesti své, vystoupil, Ardžuno, na nejvyšší vrchol.*“²²

Hodnota prosociálních postojů nechybí ani v současném konceptu universální spirituality, nevystupuje však jako kategorický požadavek, ale spíše jako výsledek vnitřního prožitku jednoty všech živých bytostí²³.

Prosociální postoje tvoří rozmanitou skupinu, která zahrnuje soucit, spolupráci, pomáhání a další konkrétní projevy. Faktory ovlivňující utváření prosociálních postojů jsou obdobně rozrůzněné. Ze strany dispozičních faktorů lze jmenovat příbuznost, míru empatie, stupeň morálního vývoje, osobnostní zralost, emocionální stabilitu, pocit osobní hodnoty, důvěru, víru a náboženské přesvědčení, pozitivní vzory apod. V běžném životě však působí i faktory situační, jako například možnost získat uznání, předchozí zkušenost a zpětná vazba, vnímaná důležitost a smysluplnost situace, dlouhodobý psychický stav, momentální nálada a další. Třetím výrazným faktorem

jsou sociální a výchovné vlivy, konkrétně vyjádřené například celkovou psychosociální atmosférou rodiny – její strukturou a vztahy²⁴.

Předpokládáme, že na utváření prosociálních postojů působí významnou měrou i spiritualita, která ve výše zmíněném pojetí²⁵ prostupuje dispozičními, situačními i sociálními faktory. „*Jak ukazuje zkušenost, spirituální prožitek vede člověka k dobru (nebo ke zlu). Nepochybně výrazně stimuluje etický postoj a jednání. Tento vztah lze doložit sděleními těch, kteří byli silně zasaženi prožitkem, ježž oni sami chápali jako setkání s posvátnem. Legenda o Buddhovi vypráví, že se po svém osvícení vzdal okamžitého vstupu do nirvány a ze soucitu se všemi bytostmi přijal poslání šířit svou nauku a praxi. (...)*“²⁶

Vybrané aspekty současné spirituality jako inspirace pro výchovu k prosociálním postojům

Z hlediska širší perspektivy prohlubují utváření prosociálních postojů zejména pozitivní podmínky života dítěte: funkční rodina, naplnění potřeb dítěte, láskyplné vztahy rodičů s dětmi a další. Vybrané aspekty spirituality²⁷, které uvedeme v následujícím textu, mohou tyto podmínky podporovat a zároveň přispívat k utváření prosociálních postojů.

²¹ Bible kralická, 2009, Mk 12, 29-3.

²² Bhagavadgíta neboli Zpěv vznešeného, 1989, 6. zpěv, verš 29.-32.

²³ Averill 1999.

²⁴ Kaňkovská 2007.

²⁵ Spiritualita jako bezprostřední osobní prožívání vztahu k transcendentní skutečnosti (Štampach 2006, s. 92).

²⁶ Řičan 2007, s. 106.

²⁷ Podle Elkinsova dotazníku spirituální orientace, viz Řičan 2006a, s. 128.

• Osobní jistota smyslem života

Dimenze smyslu života koresponduje s touhou včlenit svůj individuální život do většího, smysluplného celku. Podle mnoha autorů je prožitek smysluplnosti vlastního života v úzkém vztahu s celkovou spokojeností se životem, zdravím i psychickou pohodou. Důležitost této hodnoty byla prokázána i výzkumem, který ve své publikaci *Psychologie smysluplnosti existence* uvádí Jaro Křivohlavý: „V situacích, kde se lidé měli rozhodovat v souboru větších množství cílů pro ty, kterých si nejvíce cení, pak větší množství hlasů nežli „dosáhnout maximálního osobního štěstí“, což je po staletí považováno za nejžádoucnější metu, dosáhly hodnoty typu „žít smysluplným životem, mít pro co žít tak, aby můj život měl vlastně účel, tvořivé řešení a vyřešení interních konfliktů“²⁸.“

Prožívaná smysluplnost života vede k vyšší integrovanosti psychiky a tvoří jeden z nedílných rozměrů spirituality. „Vyšší míra spirituálních snah²⁹ má tendenci být spojována s nižší hodnotou konfliktnosti v celkovém systému cílů dané osoby. Tzn., že vyšší míra spirituálních snah je v úzkém vztahu s vyšší úrovní integrovanosti cílů osobního snažení“³⁰.“

Konrád Lorenz vnímá prožitek smysluplnosti jako klíčový pro rozvoj humanity a pozitivního sociálního chování. Nejlepší školou, v níž může mladý člověk pochopit, že svět má smysl, je podle Lorenze častý kontakt s živou přírodou, výchova k vnímání

krásy a harmonie; poznávání disharmonie nemocných systémů a odpor vůči indoktrinaci. Toto poznání a vnímání by mělo být podle Lorenze tím pravým opatřením proti rostoucí dehumanizaci západní civilizace³¹. Předpokládáme, že podpora prožívání smysluplnosti každodenního života pozitivně působí na integritu psychiky a životní spokojenost, a tím i na utváření vstřícných postojů k druhým lidem.

• Životní poslání, pocit odpovědnosti vůči životu

O úloze životního poslání a odpovědnosti se dočítáme opět u Victora Frankla: „(...) právě prožívání života jako úkolu – dalo by se říci: jako osobního poslání – může stupňovat vědomí odpovědnosti v psychoterapeuticky eminentně významné míře (...)“³².“ Převzetí osobní odpovědnosti vůči životu je některými psychoterapeutickými směry vnímáno jako krok na cestě k duševnímu zdraví a mnohdy také jako určitá vůdčí síla, která může mít zásadní dopad i na volbu konkrétních postojů.

Podle Lorenze je odpovědnost vůči životu na této planetě a vůči všem ostatním tvorům nutnou reakcí člověka. „Láska k živé bytosti je důležitou, nezbytnou emocí. Je totiž tím, co uvalilo na člověka, který všechno ovládá, odpovědnost za život na naší planetě. Odpovědný člověk neumí zavírat oči před utrpením jiných tvorů, nejméně pak před utrpením svých bližních“³³.“

²⁸ Křivohlavý 2006, s. 171.

²⁹ Spirituálními snahami rozumíme „nejzazší osobní cíle, které jsou spojeny s etickými hodnotami, sebeodevzdáním se vyšší moci, s hledáním toho, co je duchovního na každodenních zážitcích.“ (Křivohlavý 2006, s. 162)

³⁰ Křivohlavý 2006, s. 173.

³¹ Lorenz 1997, s. 162.

³² Frankl 2006, s. 53.

³³ Lorenz 1997, s. 171.

V tomto kontextu představuje vědomí odpovědnosti a životního poslání faktor, který příznivě ovlivňuje také utváření prosociálních postojů.

• Zakoušená posvátnost celého života

Posvátnost života může evokovat dávnou minulost, kdy lidé, kteří se z pohledu modernity 21. století jeví jako naivní přírodní bytosti, vnímali většinu přírodních i dalších jevů jako zásah vyšších sil.

Posvátné prvky byly (a v některých případech stále jsou) homogenní součástí života kmene, byly tím, co naplňovalo život řádem a smyslem. Joan Liedlofová, autorka oblíbené a kontroverzní knihy o výchově dětí z kmenů jihoamerických indiánů, v tomto kontextu nabízí pojem „kontinuum“, které obsahuje tradiční role mužů a žen, rituály, styl života, výchovu dětí i specifickou kmenovou spiritualitu. Do kontinua děti spontánně vrůstají – stávají se přirozenou součástí celého komplexu a (dle slov autorky) jsou to jedny z nejspokojenějších dětí na světě³⁴. Posvátnost života souvisí primárně s jeho vnímanou smysluplností, s postupným chápáním životního prostoru jako takového; ve všech jeho souvislostech.

Posvátnost a jinakost určitých okamžiků je nezbytnou složkou rodinného života a jeho smyslu. Právě v těchto momentech mohou děti symbolicky nasávat charakteristické zvyky a tradice; vnímat svou sounáležitost a vazbu s celou rodinou. Předpokládáme, že pocit sounáležitosti s rodinou a širší společností, vycházející právě z poznávání toho, co je v daných podmínkách posvátné

(hodnotné, úctyhodné), prohlubuje i pozitivní sociální chování.

Sebepoznání jako předpoklad pro utváření prosociálních postojů a součást duchovní cesty jedince

V souvislosti se spiritualitou a prosociálními postoji nelze opomenout význam sebepoznání. Jedná se o faktor, který bývá zdůrazňován a vnímán jako klíčový i v teorii výchovy. „*Sebepoznání je, podle nás, nezbytným předpokladem toho, aby se stal člověk subjektem výchovy, aby na základě hlubšího poznání své osobnosti hledal cesty k osobnímu zdokonalení*“³⁵.

Faktor sebepoznání pokládáme za důležitý zvláště proto, že utváření prosociálních postojů probíhá také na kognitivní a volní úrovni osobnosti – dítě se učí rozpoznávat situace, kdy může pomoci; učí se konkrétně jednat. Dítěti by tedy neměl chybět dostatečný prostor pro sebereflexi, v němž si může uvědomovat, jak reaguje v rozmanitých situacích, a které myšlenky a pocity vůči druhým ho činí spokojeným a klidným. Tento prostor mohou rodiče částečně zajistit už tím, že dítěti umožní i chvíle úplného oddechu a samoty.

V indické spirituální tradici bývá sebepoznání považováno za první krok na duchovní cestě člověka. Jeden z významných indických myslitelů, Jiddu Krišnamurti, se o sebepoznání vyjadřuje i v souvislosti s poskytováním pomoci: „*Kdo chce druhým pomáhat, musí jim nejprve rozumět, a to předpokládá především rozumět sám sobě*“³⁶.

³⁴ Liedlofová 2007.

³⁵ Pelikán 1995, s. 190.

³⁶ Mihulová; Svoboda 1999, s. 73.

Závěrem

Lze říci, že velkou výzvou dnešní doby je zvládnání rozporů, s nimiž se denně setkáváme, nalezení klidu (neboli, poněkud orientálně, vlastního středu³⁷) a případně i kontaktu s tím, co vnímáme jako naplnění smyslu života. Moderní společnost se podle filozofie existencialismu vyznačuje charakteristickým stavem odcizení, neukotveností ve vlastním „středu“ či jeho ztrátou. Podle autorů knihy *Spirituální inteligence*³⁸ je západní kultura „posedlá egem“³⁹, které reprezentuje povrchní přístup k životu; a na střed (introspekci, sebereflexi, spiritualitu, náboženství) tak zkrátka nezbyvá místo – o neustálém nedostatku času ani nemluvě.

Zároveň se však zdá, že poněkud zesílily hlasy, které si této odrzedenosti sama od sebe všímají. Nabádají ke skromnějšímu životní-

mu stylu, návratu k přírodě, k respektující mezilidské komunikaci, včlenění spirituality do života i ke změnám ve výchově dětí. Pokud odhlédneme od všudypřítomných komerčních trendů připravených z jakékoliv hodnoty učinit předmět podnikání, působí tyto hlasy nadějně.

Uvedli jsme, že na utváření a posilování prosociálních postojů má vliv také dlouhodobý a momentální psychický stav člověka; pocit životní spokojenosti, zakotvenosti a smyslu, psychická integrita. Rozvíjením spirituality, která napomáhá vytvářet určitou síť souvislostí, dávat životní cestě smysluplný cíl, vztahovat se k širšímu kontextu vlastního života a autenticky poznávat sebe samého i druhé, lze pocit životní spokojenosti a psychickou integritu významně podpořit. Právě v těchto momentech lze nacházet inspiraci pro výchovu.

Literatura:

- AVERRILL, J.R. Spirituality: From the Mundane to the Meaningful-and Back. *Journal of Theoretical and Philosophical Psychology*. 1999, no 18, s. 103.
- BABYRÁDOVÁ, H. Původ a přítomnost fenoménu spirituality. In *Fenomén spirituality z pohledu filozofie, religionistiky, teologie, literatury, teorie a dějin umění, pedagogiky, sociologie, antropologie, psychologie a výtvarných umění*. Brno : Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, 2006, s. 23-25. ISBN 80-210-4206-0.
- Bhagavadgíta neboli Zpěv vznešeného*, překlad Rudolf Janíček [online]. Praha : Supraphon – Edice Lyra Pragensis, 1989-[cit. 2010-10-19].
Dostupný z WWW: <<http://osviceni.unas.cz/texty/bhagavadgita.html>>.
- Bible kralická*. [online]. Praha : Česká biblická společnost, 2009-[cit. 2010-10-19].
Dostupný z WWW: <http://cs.wikisource.org/wiki/Bible_%28Kralick%C3%A1%29%27>.
- BUBER, M. *Já a ty*. 3. vyd. Praha : Kalich, 2005. ISBN 80-7017-020-4.
- FRANKL, V. *Vůle ke smyslu*. Brno : Cesta, 2006. ISBN 80-7295-084-3.

³⁷ Použitý pojem „střed“ vychází z modelu lotosu používaného ve východních filozofiích, kde je lotus vnímán jako nejvyšší symbol celistvosti. Osobnost má podle tohoto modelu několik vrstev (např. 1. vrstva je rovinou „ega“). Vnitřní část lotosu tvoří střed, poupě, který východní filozofie nazývá „klenot v srdci lotosu“. Srov. Zohar; Marshall 2003, s. 117.

³⁸ Zohar; Marshall 2003.

³⁹ Tamtéž, s. 120.

-
- GRŮN, A. *Spiritualita zdola*. 2. vyd. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2002. ISBN 80-7192-559-4.
- HUXLEY, A. *Ostrov*. Praha : Maťa, 2001. ISBN 80-85905-58-2.
- KANĚKOVSKÁ, P. Vliv rodinného prostředí na utváření prosociální orientace dítěte staršího školního věku. *Psychologie – elektronický časopis ČMPS* [online]. Českomoravská psychologická společnost, 2007, roč. 1, č. 1 [cit. 2010-10-19].
Dostupný z WWW: <<http://e-psycholog.eu/pdf/kankovska.pdf>>.
- KŘIVOHLAVÝ, J. *Psychologie smysluplnosti existence*. Praha : Grada, 2006. ISBN 80-247-1370-5.
- LIEDLOFOVÁ, J. *Koncept kontinua*. Praha : DharmaGaia, 2007. ISBN 978-80-86685-79-3.
- LORENZ, K. *Odumírání lidskosti*. Praha : Mladá fronta, 1997. ISBN 80-204-0645-X.
- MIHULOVÁ, M.; SVOBODA, M. *Hledači pravdy*. Liberec : Santal, 1999. ISBN 80-85965-18-6.
- MOORE, T. *Kniha o duši*. 4. vyd. Praha : Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-252-2.
- PELIKÁN, J. *Výchova jako teoretický problém*. Ostrava : Amosium servis, 1995. ISBN 80-85498-27-8.
- REICH, K.H. What characterizes spirituality? A comment on Pargament, Emmons and Crumpler, and Stifoss-Hansen. *The International Journal for the Psychology of Religion*. 2000, 10, 2, s. 125-128.
- ŘÍČAN, P. *Psychologie náboženství a spirituality*. Praha : Portál, 2007. ISBN 80-7367-312-6.
- ŘÍČAN, P. 2006a. Spiritualita jako klíč k osobnosti a lidským vztahům. *Československá psychologie*. 2006, roč. 2, č. 2, s. 119-134. ISSN 0009-062X.
- ŘÍČAN, P. 2006b. Spiritualita jako základ mravní výchovy. *Pedagogika*. 2006, roč. 56, č. 2, s. 119-131. ISSN 0031-3815.
- ŠTAMPACH, O.I. Nahradila spiritualita náboženství? In *Fenomén spirituality z pohledu filozofie, religionistiky, teologie, literatury, teorie a dějin umění, pedagogiky, sociologie, antropologie, psychologie a výtvarných umění*. Brno : Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, 2006, s. 90-105. ISBN 80-210-4206-0.
- ŠTAMPACH, O.I. *Přehled religionistiky*. Praha : Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-384-0.
- VOLNÝ, V. *Problematika teorií spirituálního vývoje a rozvoje víry* [online]. [cit. 2010-10-19].
Dostupný z WWW: <http://www.upol.cz/fileadmin/user_upload/CMTF-katedry/krest-vychova/Volny-prednaska.doc>.
- VÝROST, J.; SLAMĚNÍK, I. *Sociální psychologie*. 2. přeprac. vyd. Praha : Grada, 2008. ISBN 978-80-247-1428-8.
- ZOHAR, D.; MARSHALL, I. *Spirituální inteligence*. Praha : Mladá fronta, 2003. ISBN 80-204-1030-9.